

աստեղութիւն, նեղութիւն, եւ մահ խոտանանալով. դահլիճէց լնել Ողիմպոսի աստուածները եւ դքեղ նոցա տեղ պաշտել տալ. դքեղ՝ որ պիտի բեւեռիս կրեսս խաչափայտի վերայ չարագործի եւ ամենէն անարգ ստրկի նման Գիտցի՛ր որ այդ դիտաւորութիւնը անմիտութիւն է, շուտով հասարակաց երգիծաբանութիւնը խօսքս կճշգրտէ: Քո ասածին յաջողութեան համար պէտք կլինի բոլոր մարդկային բնութիւնը նորոգել ի հիմանց. ուստի աշխարհի քաղաքական յեղափոխութիւնը այդ քաղաքացարկած միջոցներով այնչափ կարելի է, որչափ անհնար է այս աշխարհի նիւթական, վերանորոգութիւնը. եւ քո ձեռնարկին յաջողութեանը հաւատալու տեղ՝ ես աւելի շուտով կրնամ հաւատալ թէ՛ դու մէկ խօսքով կարող ես շարժել երկիրը եւ երկնից հաստատութեանէն թօթափել արեգակն ու աստեղները:

Ահա այսպէս կերեւակայեմ թէ խօսած կլինէր կամ մտացած փիլիսոփայ մը, եթէ Յիսուս հաղորդած լինէր նմա իւր դիտաւորութիւնը հեթանոսական աշխարհը քրիստոնէութեան փոխարկելու նկատմամբ: Անշուշտ յաջողութիւնը այնչափ անկարելի էր ըստ կարծեաց մարդկային մտաց, որչափ որ առջի բերան փիլիսոփայից ըրած դատողութիւնը մեզ աւելի իմաստուն կերելի: Եւ ահա ինչ որ մարդկօրէն անկարելի էր՝ կատարուեցաւ աշխարհիս իմաստութիւնը շփոթուեցաւ: Հասարակաց մտքերը խառնուեցան, խաչափայտին յիմարութիւնը յաղթանակեց տիեզերաց իմաս-

տութեան վերայ, եւ այս խոկ է անմահական արձան աստուածայնութեան Քրիստոնէական կրօնի: Այժմ ի հարկէ դուք կը հասկանաք այն արժանայիշատակ եւ եղական խօսքը գիտուն մասենագրի մը թէ՛. «Տէր եթէ Քրիստոնէութեան կապուելովս՝ կսխալուիմ, դու ինքնին զիս խաբեցիր. վասն զի հաստատուած է այն կնքով՝ զոր քո ձեռքը միայն կարող էր տպաւորել վերան. Տէր, էնէ «Եւ եյէ, է ինչ իսէեալ է»:

այսո՛ր իմ, այս զգո՛ր (Գրէ-Էն-Պ-Պ)
մզո՛յ մզարգա զի. Թարգմ. Ի Քաղղիական
— այ զգոտա՛յց իմաստա՛յց
— Եւ զգոտա՛յց իմաստա՛յց

— մզո իմ, մ իմացմա՛յց զմ զգոյ զմա՛յ
— զիս ճա՛յց իմացմա՛յց զմ զգոյ զմա՛յ
— աստա՛յց ի ճարժ հա՛ւա՛յց իմ զգոյց զմա՛յ

— ԵՐԾԵՐԵՑ ԵՅԺՄԵԼՆ ԳԻՐԷՐ ԵՒ ՉԵՐԷ
— ասոյց զի ասոյ ասոյ զմ զգոյց զմա՛յ
— ասոյց զմ ասոյց զմ զգոյց զմա՛յ
— ասոյց զմ զմ ճարժ մո՛յց զմ զմա՛յ

— Երմաւ ըսյ թլուրը՝ որոյ վերայ ելած է քաղաքը, գաշտի երեսում բարձրացած Արատիոյ հին անցքի վրայ հիւսիսի կողմից՝ իւր տարածութեան մակերևոյթը հանդերձ իւր արեւմտեան հիւսիսային խօնարհ բաղուկովը հաղիւ երեք վերած շրջապատ կունենայ, իսկ իւր բարձրութիւնը երկրի երեսէն զբիթէ կէս վերաս ցլագաթին:

Բլուրի հիւսիսակողմը միայն է զառ ի վեր, ընդ որ ճանապարհն է ցլագաթին. իսկ միւս երեքին՝ կողմանքն զահալէթ են բոլորովն. արեւմտեան բազուկը զբիթէ ստորոտէն կսկսի, և երկարելով առ ի շեղ

կիսաբողոքակ ձեռով մինչև նշանակած տա-
րածութիւնը, կհասասարի դաշտի հետ:

Բշուրը գետնի երեսէն ուղղաձիգ բարձ-
րացած, կէս վերստ հազիւ բարձրութիւն
կունենայ, և շրջապատած է բոլորովին հը-
րաբութի բերանից դուրս ցայտած լավա-
յով — մութ կարմիր չի՛նքարով, ո-
րոնք շիջեալ հրաբուղիների կարաաղբին,
ինչպէս է Օշականայ բլուրը Քասաղ
գետի վրայ, Արագածոտն գաւառի ա-
րևելահողմն ի հիւսիսոյ Աղապըշապա-
տայ:

Արմաւրայ բլուրի դիրքը այս, իսկ նորա
ձևը իւր փոքրկութեամբ արդարև իբրև
“Աստ մի բլուր”, յատակէն ցկատարը բո-
լորչէ է երեք կողմից, արևելքի կողմից գա-
գաթը փոքր ինչ տափարակ է, իսկ արև-
մուտքից՝ սակաւ մի բարձր և սրածայր,
և այս բարձրութիւնում եղած է շրջապատ
պարխալը. որու հիմանց տաշած որձա-
քարերը կանգնաչափ քառակուսի լայնու-
թեամբ դեռ ևս միաշար կմնան ոլորակու-
թեան մէջ, որոց հետն եղած էր և Արմաւ-
րայ բևեռաձև զրոց քառակուսի որձաքա-
րը նոյնպէս կանգնաչափ լայնութեամբ, ո-
րում յուլտա կգային ժողովուրդք Առաս-
ւորչու անուամբ՝ և մոմով ու խնկով կը-
պատուէին: Բայ բևեռազիր արձանաքարն
է, զոր մեր հոգեկից եղբայր Մեսրոպէ Ա-
պիսկոպոս գտնելով անդ ի տափարակի
բլուրն, բերաւ սուրբ Լջմիածին, ու տեղը
կանգնել տուաւ մեծազիր խաչքար ար-
ձանազրութեամբ հանդերձ, ինչպէս հը-
րատարակուած է Արարատ ամաղբոյ մէջ:
Արոյ վերայ շինած են ժողովուրդք մա-
տուռն փոքրիկ իրենց ուխտը պատուելու
համար:

Եւ յերաւի կարի իսկ քաջադիպա-
թիւն է այս. զի արժանայիշատակ Յովհ.
Ապիսկոպոս Շահխաթունեան ստորա-
դրողն հինգ դաւառաց Արարատայ, և մեր-
ձաւոր տեղեաւ Արմաւրայ, այլ ի քարինս
պարսպին չի տեսնիլ այսպիսի հնութիւն
կռապաշտութեան դարերէն քրիստոնեայ
աշխարհքին անգոյգ և թանկազին պար-
գե, իսկ Մեսրոպեանց սրբիբ աչքէն
բևեռաձև գրիւն անգամ անտես չեն լի-
նիլ, և չէ զարմանք, զի և հայկական նը-
շանազրերը Հայ աղբին մշանջնաւոր
պարճանաց յիշատակ տուողը՝ Մեսրոպէ
էր:

Պարսպի հետքը կշրջապատէ այս բարձ-
րութիւնը, ուր ինչպէս ասացինք, ի տե-
ղիս տեղիս կտեսնուին քարաշարք, քնա-
ցածը վաղուց արդէն տարել են մերձա-
կայ բնակիչք. (տես ի ստորագր. Շահխ.
Բ. հատոր Լբ. 35): Շատերն ևս զը-
րուած են զիւղացւոց գերեզմանների վրայ
բլրի մերձակայքում:

Վաղաթի այս բարձրութեան վրայ շի-
նած են յետինք ամրոց կարմիր տաշած
քարից կրաշաղաղ աւազախառն դան-
դուածով, Հայաստանի աւերանաց վեր-
ջնն դարերում յերեսաց հիւսիսային ազ-
գաց, այլ այս ևս է աւերուած:

Բայ այսմ Արմաւրայ բլրի գրից և ձե-
ւին նայելով, անկարելի կլինի մեզ ըն-
դունել, թէ այսպիսի փոքրիկ, նեղ ու
վերիվայր տեղում քաղաք լինէր ի հը-
նումն. մանաւանդ երբ Տիգրան Արկորդ
մեր քաջ Արշակունին “Օգերութիւնն
Հրէից նստուցանէր յԱրմաւիր”, որ ան-
շուշտ և քաղաք էր բնակչօք. ուստի հա-
ւանական է, որ ամրոցն էր բլրի վրայ, ուր

«Դժայրս աշտարակի պարսպին, զՆիւ-
քեարն վարսել կհրամայէր Արամ. իսկ Ար-
շակունեաց բազմամարդութեան ժամա-
նակ քաղաքն էր ի ստորոտս բլրոյն արեւե-
լեան հարաւէն դէպ յարեմուտս անարա-
ծուած, ընդ որ Արաօխ կանցանէր, մինչ
ի հիւսիսային արեմտեան բազուկը կիր-
կառէր, որ կհայի արդարեւ ուղղակի Ա-
րուսեղակերտի և Արուսեղաշատի վրայ
յարեմոց, ուր փոխադրեց Արուսեղ
արքունիքը թէ գետի տեղափոխութեան
համար, և թէ պատերազմի յարմար ա-
պաստանի համարելով:

Այս բազկի առաջարկում է ուխտա-
տեղին Սուրբ Գաւթի, զոր կյիշատակէ
հայհաթուհեան յԲ, հատոր եր. 30,
ուր և հիմունք կերեւին շինուածոյ հնոյ
քաղաքին, որոյ համար յառաջ գրեցինք:

ԱՐԷԼ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

ՏԻՐԱՆ ՎԵՐԴԱԿԵՏ

Ենթանօր հարեւադէր Ժ. ԵՂԵԱՐՈՍ.

Տիրան վարդապետ անծանօթ էր ազ-
դին մատենագրաց կարգը. ուստի և նորա
հեղինակութիւնները աւելի անծանօթ
ազգիս զրականութեան մէջ:

Սորա նշանակեալ հեղինակութիւնը
որ ի ներքոյ, կայ սուրբ Աթոռոյս գրա-
տանը, և մի քանի օրինակներ են, որպէս
և կյիշատակուի ի ցանկս նիւթոց ճա-
ռընարաց անդ:

Ուրիշ ժամանակ պատահեալ կունենանք
սուրբ Աթոռոյ գրատան վրայ ընդարձակ
տեղեկութիւն տալ հանդերձ քանի մի

ձեռագրաց ծանօթութեամբ. իսկ ասա
Տիրան վարդապետի վրայ ինչ ինչ դրքերէ
սուած ծանօթութիւններս մի առ մի կը
նշանակեմք հանդերձ նորա մատենագրու-
թեան վրայ մեր գրած ծանօթութիւն
հերով, որ ժամանակաւ յառաջ գրած
եմք զբարաւ ըստ այդմ:

«Ի խնդիր են յազգիս միշտ արդիւնաւոր
վստակք զրականութեան նախնեաց մե-
րոց հարց. որովք լուսաւորութեան աղ-
դին հիմն եղաւ ի Նուսաւորացն մերոց
Թարգմանչաց, և որ յետ նոցին ի նոյն
հետեւողաց՝ յիմաստից նոցին զարգաց-
մունս, մանաւանդ որ յոսկիդէն զբնաց
երջանիկ մատենագրաց ազգիս անկորուստ
մեզ հասին: Տինա և որոց անգիւտ ցարդ
մնացեալ անմատոյց ի բանասիրաց յան-
կիւնս ուրեք մերոց հայրենեաց, նոցին ա-
նուամբն և եթ ճոխտնայաք:

Յայգպիսեաց են սակի և այնոքիկ, որոց
հազուադիւտ գաղափարը միամտութեամբ
աղանւոյ աւանդեալ ի մերայնոց յազգա-
յինս զրականութեան նենգողացն ի ձե-
ռոյ, ի խոյզ և ի խնդիրն լինել նոցա,
ցորչափ նոցին տալագրութեամբն յղիա-
նան, որք գրաւոր հարստութիւնքն են
ազգիս, նոյնչափ և զազգս մեր նախագոն
իրու չղիտողս ոմանս յարգ և զարժէք
յիշատակաց հայրենի հարստութեանց.
և այս հաւատարակչիս հատուցմունք նո-
ցա այդ այդ երախտագէտ սրտից առ ի
նոցանէ՝ ի տրիտուր փոխարինի մերոց բա-
րեւիրացն ձեռնտուութեանց բարեպաշ-
տական դիտումք յանմահութիւն գործոց
ի վայելս ազգիս:

Իայց գիտէ աշխարհ, թէ Հոյք չեն
անդրագէտք և անմեծարութք նախնեացն